

Bogdan Lisiak

ORCID 0000-0002-1436-0512
Akademia Ignatianum w Krakowie

**Bogusław Paź, *Filum cognitionis:*
Przemiany nowożytnej metafizyki
od Suareza do Kanta, Wydawnictwo
IFiS PAN, Warszawa 2019, ss. 555.**

Przełomowym okresem rozwoju filozofii europejskiej jest epoka nowożytna, zaowocowała ona bowiem wieloma przełomowymi wydaniami w historii filozofii i cywilizacji Starego Kontynentu, kształtujących także naszą współczesność. Jednym z nich jest zagadnienie ewolucji metafizyki w kierunku nowożytnej ontologii, które jest omawiane w pracy Bogusława Pazia. Recenzowana monografia została napisana przez znanego badacza historii filozofii nowożytnej, który swoją kompetencję i rzetelność w eksploracji zagadnień związanych z tym okresem rozwoju myśli filozoficznej potwierdził wieloma publikacjami. (Warto wśród nich wymienić inną jego monografię: *Naczelna zasada racjonalizmu. Od Kartezjusza do wczesnego Kanta*, Wyd. Aureus, Kraków 2007). Autor określa zasadniczy przedmiot swojej pracy jako „właśnie ów proces, a celem – poddanie tematykacji jego zasadniczych faz, w szczególności ich głównych przesłanek i czynników dynamizujących przemiany rozumienia przedmiotu metafizyki” (s. 19). Proces wyłaniania się ontologii z metafizyki został przez niego podzielony na cztery etapy, co przekłada się na cztery części rozprawy.

W pierwszej części pracy: „Esencjalizm. Arystotelesowsko-scholastyczna metafizyka”, zostaje przeanalizowana terminologiczna baza klasycznej metafizyki w nawiązaniu do poglądów Arystotelesa i średniowiecznych scholastyków. Autor dużą wagę przywiązuje do precyzji średniowiecznej terminologii filozoficznej odnoszącej się do metafizyki, zwłaszcza w dorobku Tomasza z Akwinu, Dunsza Szkota i przedstawicieli średniowiecznej scholastyki. Paź szczegółowo analizuje bazę pojęciową filozofii pierwszej Arystotelesa, wykazując aktualność i oddziaływanie jego refleksji filozoficznej u myślicieli średniowiecza i epoki nowożytnej. Następnie zostaje szczegółowo omówiona filozofia późnego średniowiecza i nurt tzw. drugiej scholastyki z wyraźnym akcentem na poglądy Franciszka Suareza, jak również polskich przedstawicieli tego kierunku: Jana Morawskiego i Marcina Śmigleckiego. Autor analizuje w tej części Suarezjańską wersję metafizyki, która pojmuje jej przedmiot jako realnie istniejącą istotę rzeczy. Wspomniani polscy filozofowie wnieśli ważny wkład do jezuickiej scholastyki doby baroku, co – jak zauważa autor monografii – odnosi się głównie do Śmigleckiego i jego *Logiki*. W tej części monografii omówione są także poglądy związane z metafizyką protestancką XVI i XVII wieku w dorobku Rudolpha Gocleniusa i Johanna Clauberga.

W drugiej części rozprawy („Kartezjusz – byt w perspektywie refleksji i re-prezentacji”), Paź szeroko i dogłębnie analizuje poglądy filozoficzne ojca filozofii nowożytnej, szczególnie w odniesieniu do jego refleksji związanej z programem uniwersalnej nauki (*mathesis universalis*). Autor odkrywa w filozofii Kartezjańskiej zarysy procesu wyłaniania się ontologii nowożytnej, które będą rozwinięte przez Christiana Wolffa. Ta część monografii jest najobszerniejsza i stanowi jej istotną część w badaniach przemian metafizyki nowożytnej. Autor bowiem dogłębnie analizuje Kartezjański „zwrot ku pomiotowi”, którego kluczowym momentem jest przekierowanie przedmiotu poznania danej rzeczy, na różnego rodzaju stany podmiotu, które spełniają funkcje reprezentacyjne poznawanej rzeczy.

Kolejna część dzieła („Locke i Malebranche. Dwa skrajne skrzydła kartezjanizmu: empiryzm *versus* ontologizm”) stanowi prezentację dwóch różnych nurtów filozoficznych, jakie powstały z inspiracji myślą Kartezjusza: nowożytny empiryzm i ontologizm N. Malebranche’a. Pomiędzy bowiem wspólnej kartezjańskiej inspiracji w badaniach ww. filozofów, pojawiły się pewne założenia, które w konsekwencji doprowadziły do dwóch odmiennych stanowisk w rozumieniu przedmiotu poznania. A przede wszystkim doprowadziły do odmiennego pojmowania i stosowania metody w dociekaniach filozoficznych. Na tym etapie autor bada

także polemiki pomiędzy racjonalizmem nowożytnym uosobianym przez Malebranche’a a brytyjskimi empirystami. Autor odkrywa w poglądach francuskiego metafizyka przemianę istoty poznawanej rzeczy w kierunku jej autonomizacji, a nawet absolutyzacji jako przedmiotu metafizycznej epistemologii. Natomiast w poglądach brytyjskich empirystów dostrzega całkowitą destrukcję wspomnianej istoty rzeczy. Teza ta, chociaż uzasadniona przez autora, wydaje się dość kontrowersyjna. Wprawdzie rozumienie przedmiotu poznania u brytyjskich empirystów jest dość odmienne niż u racjonalistów z Kontynentu, to można jednak stwierdzić, iż według nich, w procesie poznawczym dokonuje się swoista konstrukcja przedmiotu poznania metafizycznego.

W czwartej części monografii („Leibniz: Prymat monadologicznej metafizyki nad ontologią bytu możliwego”) autor przechodzi do analizy poglądów myśliciela, które stanowią kulminację filozofii doby baroku – G.W. Leibniza. Wśród nich warto wymienić Leibnizjański panlogizm, reprezentacjonizm, egzemplaryzm, radykalny esencjalizm, a przede wszystkim kwestię nauki o monadach. Paż omawia ontologizm Leibniza w kontekście jego zamysłu stworzenia nauki generalnej – *scientia generalis*, jako filozofii pierwszej. W metafizyce Leibniza autor rozważa przemianę rozumienia przedmiotu poznania metafizycznego w kierunku jego logicyzacji, co w konsekwencji przyczyniło się do swoistego odpsychologizowania kryteriów poznawczych Kartezjusza. W filozofii autora *Monadologii* prof. Paż analizuje zatem kolejny etap transformacji metafizyki poprzez dalszą obiektywizację i logicyzację przedmiotu poznania, który kontynuowany przez Wolffa, zakończył się powstaniem ontologii jako niezależnej dyscypliny filozoficznej.

W ostatniej, piątej części swojej monografii („Wolff i Kant: Od prymatu ontologii do jej transformacji w filozofię transcendentálną”) Paż omawia ontologię Christiana Wolffa i stanowisko krytyczne Kanta. W tej części pracy interesująco został przedstawiony proces przekształcenia ontologii w filozofię transcendentálną Kanta. Autor dzieła analizuje przyczyny transformacji metafizyki w stanowisku krytycznym filozofa z Królewca. Monografię kończy jej posumowanie – „Zakończenie otwarte”, obszerna bibliografia, streszczenie pracy w języku angielskim oraz indeks osobowy i rzeczowy.

Lektura recenzowanej monografii pozwala ją scharakteryzować w wielorakich aspektach:

po pierwsze, z perspektywy imponującego r o z m i a r u monografii. Bierze się to m.in. stąd, że przedmiot pracy obejmuje okres niemal dwóch wieków: od późnej tzw. drugiej scholastyki (przełom XVI i XVII w.) do późnego Kanta.

Po drugie, autor w przeprowadzanych analizach zawsze b a z u j e n a m a t e r i a l e ź r ó d ł o w y m, konsekwentnie odwołując się do cytowanych o r y g i n a ł ó w. Uwzględniana jest przy tym różnorodność literatury przedmiotu, ale jedynie jako dopełnienie przeprowadzanych analiz. Autor zadbał nie tylko o to, aby swoje analizy opierać na oryginalnych tekstach, ale i o to, aby niejako wnikać w specyfikę stosowanej przez poszczególnych autorów terminologii. Właśnie duża dbałość autora rozprawy o terminologię jest cechą, która rzuca się w oczy już podczas lektury jej pierwszych stron. Co ważne, bardzo uwyraźniona przez niego została specyfika terminologii scholastycznej (poświęcony jej został jeden z pierwszych rozdziałów), Kartezjańskiej i Kantowskiej.

Po trzecie, uwzględniane opinie obcych autorów nigdy nie zastępują własnych analiz ani – tym bardziej – tekstów źródłowych. Wybitna wiedza autora i wnikliwość jego analiz poparte są solidnym materiałem źródłowym. Paź doskonale jest zorientowany w znajomości literatury interesującej go problematyki. Pod tym względem jego monografia przypomina solidne niemieckie opracowania z dziedziny nauk filozoficznych z XIX i XX wieku.

Po czwarte, na uwagę zwracają dwie cechy zaprezentowanej wykładni:

1. Jej analityczność w postaci głębi przeprowadzonych analiz, które realizują zarówno immanentną krytykę poszczególnych tekstów, jak i krytykę transcendentną, odwołującą się do metod i ustaleń i narzędzi fenomenologii – m.in. do E. Husserla i M. Heideggera.

2. Syntetyczny charakter, który spaja w jedność tok analiz i przeprowadzanej argumentacji. Dzięki temu wszystkie części i rozdziały pracy tworzą tematyczną i argumentacyjną ciągłość. Tę ostatnią, tj. jedność, zapewnia pracy – na zasadzie *basso continuo* – konsekwentnie obecny przewodni motyw przedmiotu pracy, jakim jest proces wyłaniania się z klasycznej, arystotelesowskiej metafizyki różnych postaci ontologii.

Po piąte, na uwagę zasługuje oryginalna, swoiście – w pozytywnym sensie – „b a r o k o w a” s t r u k t u r a p r a c y. Autor zaczyna od ogólnej prezentacji pracy, wskazując jej ideę naczelną i główne tezy. W bardzo lapidarnej formie przedstawia też problematykę poszczególnych części. Następnie poszczególne części poprzedza ogólnokulturowym i filozoficznym zarysem okresu, którego dotyczy dana część. Po tym zarysie czytelnik znajduje prezentację problematyki i głównych tez poszczególnych rozdziałów. Następujące po sobie rozdziały danej części pracy są odsłanianiem kolejnych warstw prezentowanego we wszystkich częściach zjawiska transformacji metafizyki w ontologię. Odsłanianie to dokonuje się poprzez tematyzację przyjmowanych *implicite* założeń i nawiązań do zastanej tradycji filozoficznej. Dzięki takiej metodzie prezentacji

materiału, praca zyskuje nie tylko klarowną i logiczną strukturę, ale także czytelnik ma ułatwione zadanie w zapoznawaniu się z bogatym materiałem tej obszernej monografii. Tego rodzaju struktura pracy pozwala na traktowanie poszczególnych rozdziałów jako do pewnego stopnia autonomicznych części, które można czytać z osobna, aby zyskać orientację w procesie rzezczonej transformacji na danym etapie rozwoju dziejów nowożytnej metafizyki.

Po szóste, należy zwrócić uwagę na oryginalność naczelnej idei pracy w postaci tezy o obecności różnych prefiguracji ontologii poprzedzających wydanie w 1729 roku pierwszego dzieła zawierającego w tytule termin „ontologia”, a mianowicie *Philosophia prima, sive Ontologia* Christiana Wolffa. Wyróżnione przez autora cztery prefiguracje ontologii w pismach takich autorów jak: J. Morawski, R. Descartes, N. Malebranche i G.W. Leibniz są całkowicie oryginalnym, dotychczas niewystępującym w literaturze przedmiotu konceptem interpretacyjnym. Szczególnie warto podkreślić wagę docenienia intelektualnej spuścizny polskiego uczonego, ciągle nawet w naszym kraju mało znanego jezuitę J. Morawskiego na tle powszechnie znanych i uznanych klasyków. Zrehabilitowana przez Pazię publikacja pod względem całościowego podjęcia tematyki nowożytnej metafizyki daje się porównać do wydanej po II wojnie znanej w Polsce monografii *Byt i istota (L'être et l'essence)* (1948), autorstwa Etienne'a Gilsona oraz napisanej przez niemieckiego historyka filozofii Ludgera Honnelfeldera obszernej rozprawy habilitacyjnej *Scientia transcendens Die formale Bestimmung der Seiendheit und Realität in der Metaphysik des Mittelalters und der Neuzeit (Duns Scotus, Suárez, Wolff, Kant, Peirce)* (1990). Autor omawianej monografii wyraźnie jest zaznajomiony z obiema pracami, z których pierwsza podkreśla obecność zjawiska tzw. esencjalizmu w dziejach metafizyki, druga – motyw obecności w filozofii nowożytnej elementu transcendentального, który został zainicjowany już w XIII wieku przez Jana Dunska Szkota. W przypadku pracy wrocławskiego historyka mamy do czynienia z jeszcze innym podejściem w wykładzie dziejów nowożytnej metafizyki, jakim jest obecność w niej wspomnianego procesu wyłaniania się ontologii jako autonomicznej dziedziny teorii bytu. Polski historyk w swojej monografii zaproponował podejście alternatywne, uwzględniające jednak wcześniejsze ustalenia swoich wielkich poprzedników (nb. widać także pewne wpływy ujęć dziejów metafizyki z poszczególnych *Wykładów* Heideggera, a także lubelskiego heglisty Wojciecha Chudego). W tym względzie jest wierny myśli Hegla, która stanowi motto jego pracy, iż w poznaniu filozoficznym ruch do przodu jest możliwy tylko poprzez zwrot wstecz do początków myśli jako do tego, co pierwotne i prawdziwe.

Dużym walorem książki Bogusława Pazia jest ukazanie przez autora *a k t u a l n o ś c i* i *w a ż n o ś c i* problematyki klasycznej filozofii, zwłaszcza metafizyki i jej relacji do ontologii. Jak dowiadujemy się z „Zakończenia otwartego” omawianej pracy, dzieje metafizyki nie zakończyły się na Kancie, a jedynie w przypadku królewieckiego myśliciela przybrały określoną dziejową formę, która później uległa dalszemu przeobrażeniu w niemieckim idealizmie, a następnie w fenomenologii. Przy okazji: oryginalne w pracy jest usytuowanie filozofii transcendentalnej Kanta na tle procesu transformacji metafizyki w ontologię jako – pojętej po Heglowsku – formy zniesienia zastanej przez niego formy Wolffiańskiej ontologii wyłonionej z klasycznej metafizyki. W literaturze przedmiotu zwykło się Kanta interpretować jako tego, który zakończył dzieje zarówno metafizyki, jak i ontologii, a także: unieważnił roszczenia poznawcze obu.

Ze względu na wagę podejmowanego tematu, oryginalność naczelnej tezy pracy, zastosowaną argumentację, ale także przez swój syntetyczny charakter, z pewnością ta monografia powinna się spotkać z poznawczo owocnym odbiorem u profesjonalnych badaczy omówionej w niej problematyki, jak i studentów filozofii.